

Академік Віталій ДОНЧИК: «Політика — минуца, Муза — вічна»

Відомий громадський діяч і дослідник красного письменства, академік НАН України Віталій ДОНЧИК (на знімку праворуч) відповідає на запитання літературного критика Миколи СЛАВИНСЬКОГО.

53

Колиску змайстрував дід Петро

– Коли ви, пане Віталію, востаннє бродили в рідному Крюкові стежками свого вже далекого дитинства?

– Треба поїхати заново й саме побродити, щоб ще раз воскресло те, що справді в пам'яті й в душі.

У моєму паспорті записано: 15 квітня 1932 року, Кременчук. Але дуже довго Крюків на Дніпрі був цілком незалежним од цього міста. Цікавий населений пункт із залізничною станцією, славнозвісним вагоноремонтним заводом, давньою ратушею, будиночком-музеєм Антона Макаренка, зі знаним (для мистецтвознавців) архітектурою тридцятих років минулого століття клубом імені Котлова тощо. Тут, на центральній вулиці, зберігся будинок, де я народився. А головне, на відміну від власне Кременчука, це правий берег. Правобережжя я дуже люблю, завжди його розрізняю і впізнаю.

Бабуся по материній лінії мала власний будинок на Щемилівці, це зразу біля мосту через Дніпро до Кременчука (під час війни його постійно бомбили німецькі літаки), двір наш упирився в паркан лісозаводу, і його штабельовані колоди та наше подвір'я під час повені заливало водою.

Зараз тут багато що перебудовано. Кілька років тому ми з сином Максимом і внучкою Марійкою заїхали машиною з іншого боку, тож мусив шукати те місце, той бабусин будиночок, який я знав. На жаль, його вже давно знесли.

– У якій колісці вигойдували вас батьки? З якого року себе, маленького, пригадуєте?

– Колиска була не в Крюкові. На час мого народження батьки вчителювали в селі Деревівка Онуфріївського району Кіровоградської області, де, до слова, головою районного відділу освіти, а потім директором славнозвісної школи в Павлиші був Василь Сухомлинський. Деревівка – також на Дніпрі, тридцятьма кілометрами нижче, пристань була, але великі пароплави з Києва до Дніпропетровська чи Херсона приставали не завжди. Так ось народжувала мене мати в своїй мамі в Крюкові, а колисали мене в Деревівці, теж близько від Дніпра, десь за 200–300 метрів. Дід Петро, по батьковій лінії, змайстрував (по-моєму, з ночов) оту колиску. У Крюкові родина, наскільки пам'ятаю, постійно проживала з 1940 року до середини 1942-го, а решта літ – у Деревівці. Перебував там

війну, закінчив п'ять класів у 14 років (була перерва під час війни) й подався до Києва. Та це вже інший сюжет.

А про Деревівку, рідну, дорогу, незабутню, найкрасивішу серед українських сіл, я згадую в усіх своїх писаннях, тільки заходиться про дитинство та юність. Війна витіснила з пам'яті те, що було до неї. Окремі епізоди, щоправда, зринають у спогадах. А Деревівка – постійно перед очима.

Просто над головою нависають кілька вітряків, на самому Дніпрі, біля кам'янистих виступів – млини, білі хати, підведені синім, майстерно підстрижені стріхи, левади, пахуче сіно, риба, коса з червоною лозою, білющий пісок, чайки, курені на баштанах і діди-сторожі в брилях, запряжені волами гарби з кавунами, вулиці в спорихах і пісні, які щовечора зринають то в одному кутку села, на Кошиковій горі, то в другому, на Пісках, над річкою; дівчата, вбрані в українське не для сцени, драмгуртки й вистави в переповненому клубі, ярмарки, глечики з пряженим молоком... То була Україна, концентрована в одному селі. Такої її вже немає. Низ її, зокрема вулиця Берегова, затоплені Дніпродзержинським морем. Але в серці є.

Завжди у злагоді з власною душею

– Чи можете ви сказати так само твердо, як один із наших молодих поетів: «Я завжди залишався собою»?

– Можу. Але з одним часовим виїмком. Відроду почувався українцем і жодного разу ні в чому від цього не відступився. Певні сумніви й запитання почали з'являтися в час комсомольської роботи, але вступив до КПРС, після XX з'їзду, щиро сподіваючись, що партія очиститься й восторжествують «ленінські» норми життя. І вже великі сумніви стали огортати мене, коли закінчилася «хрущовська відлига» й 1965 року почалися арешти української інтелігенції, зокрема і знаних мною людей, коли було заарештовано Івана Дзюбу, чийм палким прихильником я був, коли 1968-го ввійшли танки до Праги, а до 1969-го не залишилося, по суті, жодного талановитого українського твору, який не зазнав би жорстокої партійно-критичної розправи.

З початку 1970-х років почалися й мої «зіткнення» з режимом – попередження, догани без «занесення» і з «занесенням», відповідні екзакуції на різних зборах і засіданнях тощо. Відтоді, з часів «маланчуківщини», я був під пильним «партійним» контролем за тим, що друкую, опублікував упродовж десятиліття ряд «планових» в Інституті літератури, замовних (а іноді й просто гонорарних) статей, загальна риторика яких далеко відбігала від власних внутрішніх переконань і почувань. Про цю двоїстість, суперечливість моєї літературної поведінки свого часу з гіркотою написав в анкеті «Автопортрет».

З кінця 1988-го цілком присвятив себе Рухові, 1991 року, під час поїздки до США, охрестився в тамтешній українській церкві – і відтоді завжди у злагоді зі своєю душею.

1946 року, юнаком, я на відкритті піонерського табору київського авіазаводу прочитав біля вогнища свій вірш українською мовою. Цю «нетиповість» номера ді-

ти й піонервожати помітили й протягом зміни мені нагадували (загалом незлобиво). У студентські роки, коли перед початком лекції викладачі романо-германського відділення запитували: «Якою мовою читати?», лунала дружна відповідь: «Російською!», і тільки невеликий гурток студентів, мабуть, сільського походження, тихо й бязко зронював: «Можна б і українською». В мене й досі почуття прикрої приниженості від того.

А сьогодні? То раптом на знайомій кав'ярні змінено назву, тепер – «Желток», а майже на всіх телеканалах, щоб догодити їхнім власникам чи що, переважає російська мова. То хвалиться новим українським серіалом, насправді він тільки зроблений в Україні. То слухаю принципового й чесного новообраного народного депутата, який (також принципово?) не вживає жодного українського слова.

Ось у чому я залишився й залишатимуся самим собою: рідна мова – це життєсприймання, мова – це національна культура, це кровоносна система України. І поки не здійсниться дерусифікація в Україні, так, поступова, толерантна, у нас усе дуже толерантне, частина її громадян, зокрема і я, не матиме повноти своїх прав.

Постійно пам'ятаю написане Іваном Дзюбою: «Якщо ці процеси не зупинити, то в майбутньому матимемо Україну без українців. Тобто будуть люди, які називатимуть себе українцями й матимуть українські прізвиська, але не буде української мови й культури як актуальної реальності, як обличчя суспільства і в Європу увійдемо як духовні утриманці».

– Які сьогодні в Україні еліта, контроліта й псевдоеліта?

– Яка на мене, це якесь довільне, досить умовне означення. Владною елітою називаємо всю чоловічу верхівку, депутатів, міністрів, президентських і кабмінівських високосадовців. Регіонали, які прагнули реалізувати в Україні гасло «Всьо будет Донбас», – то це, звісно ж, псевдоеліта. Нова постмайданівська влада має, принаймні на сьогодні, авторитет у народі, та їй свою «елітність» ще треба доводити.

Бізнес-еліту нам щоразу допомагає уявити журнал «Форбс». Творча еліта... Тут «списків», канону немає, але найкращі, відоміші українські митці, письменники, актори окреслюються у відоме загалом коло, хоч і тут відбуваються зміни, й не завжди задля загального добра.

Однак, повторюю, означення справді довільні, і, що точно знаю, то це те, що люди, народ сьогодні не бачать українську еліту такою, якою вона мала б бути – об'єднаним і пристрасним їхнім репрезентантом, омовлювачем і захисником. Голос такої еліти маємо чути постійно і владно.

– Ви були одним із засновників Народного Руху України. Чому ж усе-таки національна демократія втратила не лише своє обличчя (до речі, про це ви не раз писали), а й провідну роль на політичній арені?

– Це велика біда для політичного життя України – втрата національної демократією не просто провідної, а більш-менш помітної ролі (а отже, й свого обличчя) в суспільному житті. Політичний спектр різний у різних країнах, нерідко надзвичайно явний і багатоспектний. Проте окремі складові, як кольори в райдузі, мають бути в ньому неодмінними. Такими, наприклад, як соціально-демократичні, національно-демократичні, різні ліберальні напрями, «зелені» тощо. Для України відсутність партій національно-демократичного типу означає й гальванізацію недорозв'язаної національного питання з усіма наслідками, а отже, й неповноту всіх інших правових основ та норм у законодавстві та на практиці, а загалом – неповноту демократії.

Не уявляю свого життя без політики. Я в українському партійному будівництві брав участь від самого початку: належу до засновників (разом із Дмитром Павличком, Юрієм Бадзьом) Демократичної партії України, потім на запрошення В'ячеслава Чорновола прийшов у Рух як партію, був членом Центрального проводу, відтак – УНП, тепер – «За нашу Україну». Нізвідки не тікав і нікуди не перебігав, включили тільки з КПРС, вийшов із ДемПУ через зміну її тодішнім головою національно-демократичного курсу. Постійно й скрізь ініціював, наполягав, переживав за об'єднання всіх національно-демократичних сил. Журнал «Слово і Час» («СіЧ»), який я редагував, 1998 року провів навіть анкетування: «Чи об'єднуються національні демократи?» з участю лідерів партій. Усі були «за», однак об'єднання не сталося.

Необ'єднаність, навіть більше, нездатність чи небажання об'єднуватися, амбіційність вождів, внутрішня боротьба за «пограблення» до виборчих списків і чимало іншого, назагал дрібно-го, неістотного порівняно з інте-

ресами України, призвели сьогодні національно-демократичні партії, які мали свої серйозні фракції у Верховній Раді, до їхнього полі-

тичного знесення. Звичайно, є й інші причини. Наприклад, недотримання ідеологічної «чистоти» й визначеності, змішування несуч-

місного, вплив грошового чинника в партійному й парламентському житті.

Який він, «оптимізм без лапок»?

– Що вам хотілося б сказати про конформізм і нонконформізм творчої інтелігенції?

– На жаль, прикладів конформізму творчої інтелігенції чимало і в минулому, і в сьогодні. Але було не менше і яскравих взірців нонконформізму.

За радянських часів, щоб видати, скажімо, поетичну збірку, треба було відкрити її віршами, присвяченими Леніну, партії, дружбі народів, Вітчизні (неодмінно великій, радянській, соціалістичній). Критик теж мусив починати з «паровоза», у видавництві пропонували певні статті вилучити, з якихось – викреслити абзаци. Були різні редактори, часто такі самі письменники, були й взаємні поступки. Бо альтернативою стояло – вийде книжка чи ні. Це був конформізм з обох боків. А ось Ліна Костенко та Валерій Шевчук не йшли на компроміси і тому «мовчали», писали до шухляди, їхніх книжок читач не бачив понад 10–15 років.

Конформізм радянський різноликий – від ганебного, запопадливого до вимушеного, капітуляційного. Привертає увагу, наприклад, нонконформізм Миколи Вінграновського, адже його згинати не лише до того, що треба писати, а і як, а він не згинався і від початку й до кінця непоступливо викохував свій особливий, неповторний, незбагненно метафоричний, ні на кого не схожий стиль. І він не один. Про таке кажемо: нонконформізм.

А ось конформізм тих, хто слухався й лавився до сумнозвісної регіональної влади, то про нього навіть бридко говорити. Співпрацювати з Януковичем, який запам'ятається тим, що поробив мільйонерами синів та своє найближче загребуще оточення, йти до нього в комітети, комісії, в радники, вдаватися – замість критики чи бодай мовчання – до примирливого вербального обслуговування – це, як на мене, конформізм найгіршої проби.

Не дійшло до того, щоб присвячувалися вірші керівній регіональній силі, цей жанр, слава Богу, узагалі занепадає. Хоча не втрималися ні Дмитро Павличко, ні такий внутрішньо незалежний поет, як Володимир Базилевський, від піснеспівів, щоправда, об'єкт їхній до протилежності інший, ніж горе-президент, їхня обраниця – опозиціонер, політичний борець і в'язень. Однак політика й політики – минулі, Муза – вічна.

– Чи не здається вам, що вже найближчим часом посиляться звичні для нас депресивні плачі

у поезії, відтак і в прозі? Як усе це сприйматиметься в контексті глобальної – планетарної – культури?

– Пропоную інший вимір – європейського й світового контексту. Я неодноразово застерігав: коли йдеться про цей вимір, у наших дослідженнях мається на увазі передовсім французько-німецько-англійський, певною мірою слов'янський, звичайно, російський і, певна річ, американський контексти. Та це далеко не все: є ще іспанська, шведська, грецька, португальська, інші літератури, на які ми зважаємо значно менше. А, крім США, є Південна Америка, є Китай, Індія, арабський світ – хіба світова культура без них можлива? Тож коли розглядати нашу культуру в широкому й різногранному світовому чи європейському контексті, ми, очевидно, поставитимемо в іншому, додатковому світлі. І наші орієнтири, і самі як орієнтир для інших. Про українську поезію, скажімо, 20-х, 60-х чи 70–80-х років минулого століття, «тиху» поезію тощо зможемо говорити як про оригінальні художні феномени європейського чи й світового гатунку.

Якщо мовити про сучасну українську літературу, то поширені явища постмодернізму, агресивного анти-традиціоналізму, хворобливе тяжіння до патологічних виявів, нецензурщини, вульгарщини й порнографії на тлі «катастрофічного обвалу культурних цінностей у світі», за твердженням зарубіжних спостерігачів, а ще – на тлі тривожних для нас денационалізуючих тенденцій знедуховлення приводили багатьох критиків, зокрема й мене, до вельми невтішних висновків.

На щастя, останнім часом в українському письменстві з'явилося чимало молодих талановитих поетів, а їхня творчість далека від усього того згаданого. Це нова справжня поезія. Вона, і не тільки вона, а й уся українська література, як і інші літератури в світі, в Європі, не втомлюються в своєму національному розвитку. І загроза глобалізму (змішування, знівелювання, космополітизації), а назагал етропії етнокультурних духовних цінностей поки що, на мій погляд, не на порядку денному XXI століття.

– Як епіграф до великої за обсягом книжки літературознавчих студій «Неминуче й неминуще» ви поставили рядки Ліни Костенко: «Чи й справді ми німі для світу, // Чи, може, трохи світ недочува?». У підсумковому розділі ви наголошуйте: «Книжка має завершитися оптимістично». Отже...

– Щодо оптимізму, то книжка вийшла 2012 року, стаття-епілог

писалася тоді ж, і починалася вона з констатації, що влада регіоналів завела Україну в усіх сферах (економічній, соціальній, внутрішньополітичній, міжнародно-європейській, гуманітарній, екологічній, безпековій) у такий глухий кут, що виходу далі немає. Таке тривати безкінечно не може. Звідси й оптимізм, щоправда, навиворіт. Дякуючи Богові, вже через рік настав оптимізм без лапок.

У поезії Ліни Костенко дуже багато афоризмів, які надаються до тематично різних книжок чи творів. Щодо змісту цього конкретного епіграфа кілька роз'яснень. У своїх «сторінках редактора» в журналі «Слово і Час» 1990-х років я одного разу емоційно прохопився стосовно давньої байдужості Європи до України: мовляв, до цього можна було б і звикнути, а після «непоміченого» в самісінькому її центрі Голдомору й узагалі перестати зважати на неї. Згодом додав, що європейські країни, давно розв'язавши в себе національні проблеми, усунувши загрози своїй ідентичності, настоєжено сприймають захисний націоналізм інших, зокрема українців. Тому й ставлення до імперських зазіхань Росії нерозбірливе й непослідовне, іноді схоже на потакання їй (говорилося це до подій Євромайдану). Можу додати й таке. Про так звані «українські граблі» згадується часто. Але якщо говорити про міжнародну солідарність, то, як показали недавні події в Грузії, є також і «європейські граблі»...

Хіба тільки собі маємо дорікати, що європейці, зокрема Німеччина, Франція та Італія, не знають нас, нашої культури, не знають до пуття про Київську Русь чи знають її в російській «транскрипції»? Наш політикум має виходити з того, що українська присутність, наш внесок у європейську культуру давні. Українські цінності – це і європейські цінності.

Ніхто за нас нашого не зробить... І все ж не оминаймо увагою слова, взяті мною за епіграф до книжки (це сумніви Богдана Хмельницького з «Берестечка»): «Чи й справді ми німі для світу, // Чи, може, трохи світ недочува?».

Від редакції

Щиро вітаємо знаного співробітника «Віча» Миколу СЛАВИНСЬКОГО з присудженням літературної премії імені Олександра Білецького в галузі критики, зокрема й за опубліковані статті та інтерв'ю в нашому журналі.